

SON DÖNEM ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA ERZURUM OVASI KARAZ
KÜLTÜRÜNE DAİR GÖZLEMLER
*OBSERVATIONS ON THE KARAZ CULTURE OF THE ERZURUM
PLAIN IN THE LIGHT OF RECENT RESEARCHES*

Gülşah ALTUNKAYNAK

Dr., Erzurum Arkeoloji Müzesi /Türkiye
Dr., *Erzurum Archaeological Museum /Türkiye*
gulsahaltunkaynak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8108-2471

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
5/2, Eylül – September 2023 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **30.07.2023**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **12.09.2023**
Yayın Tarihi – Publication Date : **29.09.2023**
Sayfalar-Pages : **689 – 714**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1334941>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ALTUNKAYNAK, G., “Son Dönem Araştırmaları Işığında Erzurum Ovası Karaz Kültürü’ne Dair Gözlemler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, Eylül 2023, ss. 689 – 714.

SON DÖNEM ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA ERZURUM OVASI
KARAZ KÜLTÜRÜ'NE DAİR GÖZLEMLER
*OBSERVATIONS ON THE KARAZ CULTURE OF THE ERZURUM
PLAIN IN THE LIGHT OF RECENT RESEARCHES*

Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK

Öz

Anadolu'nun en yüksek yerleşim alanlarından biri olan Erzurum Ovası, uzun arkeolojik sürecinde, topraklarında geliştiği kültürlere dair gizemini önemli ölçüde korumaktadır. Bu kültürlerden nispeten en iyi bilineni, bölgeye özgü adıyla "Karaz Kültürü"dür. Az sayıdaki erken dönem kazılarında elde edilen veriler, son dönemde yapılan kurtarma kazılarında gelen sonuçlarla birleştirildiğinde, ovanın III. Bin Karaz yerleşimlerine dair somut tanımlara ulaşılmıştır. Son 20 yılda Boru Hattı Projeleri kapsamında yapılan BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı) ve TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) kurtarma kazıları ve surveyler, pek çok yeni yerleşim yerinin tespit edilmesini, birçoğunun da kazılarak, kültürel mirasa dâhil edilmesini sağlamıştır. Özellikle TANAP Projesi kazıları, ovanın III. bin kültürlerini, hem arkeolojik hem de sosyo kültürel açıdan daha iyi tanımlamayı sağlamıştır. TANAP Projesi kapsamında Tasmacor II/Çayırtepe, ve Alaybeyi Höyükleri'nde kurtarma kazıları yapılmış; III. Binin

Abstract

Erzurum Plain, one of the highest altitude settlement areas in Anatolia, preserves its mystery regarding the civilizations it hosted throughout its long archaeological process. Among these civilizations, "Karaz Culture" named after the region is the most prominent. Combining the data obtained from the few early period excavations with the results from the rescue excavations carried out in the last period paved the way for making more concrete definitions regarding 3rd millennium Karaz settlements in the plain. The BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline) and TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline) rescue excavations and surveys carried out within the scope of the Pipeline Projects in the last 20 years have enabled identification of numerous new settlements and many of them were excavated and included in the cultural heritage inventory. Especially the TANAP project excavations have been helpful for defining the cultures of the 3rd millenniums in archaeological and socio-cultural terms. Within the scope of the TANAP Project, rescue excavations were

bölgedeki simgesi olan Karaz Kültürü'nün geç ve erken evrelerinin genel özellikleri belli başlıklar altında daha detaylı incelenmiştir. Özellikle Alaybeyi Höyük kurtarma kazıları neticesinde, şimdiye dek bölgedeki en fazla Karaz mezarına ulaşılmış, yapılan antropolojik değerlendirmeler ile kültürün dağlık bölge insanlarının sosyo kültürel yaşamı ve ölü gömme gelenekleri hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Arkeolojik ve antropolojik veriler genel olarak değerlendirildiğinde, III. Binde Erzurum Ovası kültürlerinin, çağdaşı olan komşu kültürlerle bağlantılı ancak bölgesel ve coğrafi yapısının da etkisiyle bu yüksek yaylalarda, daha sakin, barışçıl köylerle tanımlanabilecek özellikler yansıttığı anlaşılmaktadır. Son dönem kazıları genel anlamda III. Bin kültürlerini oluşturan toplumların, ölü gömme gelenekleri, kadın figürinleri ve ocakları ile toplumsal yaşama dair özgün sonuçlar vermiş; kazı ve araştırmaların artmasıyla bölgesel ölçekte Karaz Kültürü'nün farklı yönlerinin ortaya çıkacağını göstermiştir.

carried out in Tasmator II/Çayırtepe and then in Alaybeyi mounds and the general characteristics of the late and early stages of the Karaz Culture, which is the symbol of the 3rd millennium in the region, were examined in more detail under certain headings. Especially during the Alaybeyi Mound rescue excavations, the largest number of Karaz type graves in the region have been encountered so far, and as a result of anthropological studies more information was obtained about the socio-cultural life and burial traditions of the people of the mountainous region. When the archaeological, restoration and anthropological data are evaluated in general, it is safe to say that the cultures of the Erzurum Plain in the 3rd millennium were in contact with the contemporary neighbouring cultures, but due to the regional and geographical characteristics they featured calm and peaceful village settlements. Recent excavations yielded unique information about the burial customs, female figurines and hearths and therefore the social life of the local societies of the 3rd millennium and proved that with the increase of excavations and researches, different aspects of Karaz Culture would be revealed on a regional scale.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Alaybeyi, Tasmator II, Karaz Kültürü, Erken Tunç Çağ.

Keywords: Erzurum, Alaybeyi, Tasmator II, Karaz Culture, Early Bronze Age.

Extended abstract

Erzurum Plain, one of the highest altitude settlement areas in Anatolia, preserves its mystery regarding the civilizations it hosted throughout its long archaeological process. Among these civilizations, "Karaz Culture" named after the region is the most prominent. When combining the data obtained from the few early period excavations with the results from the rescue excavations, it paved the way for making more concrete definitions regarding 3rd millennium BC Karaz settlements in the plain.

The few studies conducted so far in the Erzurum Plain have shown that it is one of the most important regions of the III. Millennium BC Karaz Culture. However, these short-term studies were insufficient to define the culture. The

most concrete information has come from the excavations at Sos Höyük in the neighboring plain.

The BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline) and TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline) rescue excavations and surveys, which was carried out within the scope of the Pipeline Projects in the last 20 years, have enabled identification of numerous new settlements that was included in the cultural heritage inventory. Especially the TANAP project excavations have been helpful for defining the cultures of the 3rd millenniums BC in archaeological and socio-cultural perspective. Within the scope of the TANAP Project, rescue excavations have been carried out in Tasmator II/Çayırtepe and then in Alaybeyi mounds and the general characteristics of the late and early stages of the Karaz Culture, which is the symbol of the 3rd millennium in the region, were examined in more detail under certain theories.

The Çayırtepe/Tasmator II and Alaybeyi Rescue Excavations, which was carried out in the Erzurum Plain between 2015 and 2017 within the scope of the Trans Anatolian Natural Gas Project, have provided the literature with a great deal of new information about the 3rd millennium BC cultures in the plain, while providing data that support many of the suggestions that have been accepted so far.

The settlement of Çayırtepe/Tasmator was first excavated within the scope of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Project. During these excavations, an Iron Age necropolis area was identified. During the excavations, which was carried out within the scope of the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project, 4 different layers were contrasted. The findings belonging to the Karaz Culture in the 3rd millennium BC layer of the settlement belong to the last periods of the culture. The high-quality ceramics, which was recovered from the site, indicate that Çayırtepe and Tasmator settlements was important Karaz settlements.

The settlement of Alaybeyi, which was excavated within the scope of the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline, revealed many phases of the region from the Chalcolithic Period to the late Iron Age. In the settlement, the Karaz Culture was identified with many findings such as architecture, graves, ceramics, figurines, hearths, obsidian tools and beads.

With the results of these recent excavations, the regional characteristics of the Karaz Culture, which left its mark on the Early Bronze Age of the plain, have become more evident. Alaybeyi Höyük has emerged as a second key settlement after Sos Höyük with the Karaz Culture findings that was uncovered in these excavations.

The excavations at Alaybeyi revealed that the mound is the earliest settlement in the Erzurum Plain. This has also made significant changes in the chronological picture of the Erzurum-Kars Section.

Especially during the Alaybeyi Mound Salvage excavations, the largest number of Karaz type graves in the region have been found so far, and as a result of anthropological studies more information was obtained about the socio-cultural life and burial traditions of the people of the mountainous

region. The excavations at Alaybeyi Höyük were the first time where human bones from the Karaz culture were analyzed.

Studies on the 3rd millennium cultures throughout the region reveal that there are significant differences between the settlements of the culture in the mountainous regions and the settlements in the lower regions. The recent rescue excavations in the Erzurum Plain, on the other hand, have made it clear that the culture had different dynamics in the same millennium due to the rough geography of the higher parts of the region and the associated lifestyle and subsistence strategies. The richness of small findings reveals that the Erzurum Plain had very different life styles in the 3rd millennium BC. Especially the female figurines have led to a re-examination of the rigid, masculine and patriarchal life style proposed for the social structure in the 3rd Millennium BC cultures, which was also supported by the anthropological analysis of the skeletons. The anthropological analysis of the Alaybeyi skeletons shows that the people of this mountainous region of the Karaz culture had a slightly more egalitarian culture in terms of gender roles, based on a clear division of labor and peaceful shepherds, with regional characteristics predominating.

When the archaeological, restoration and anthropological data are evaluated in general, it is safe to say that the cultures of the Erzurum Plain in the 3rd millennium BC were in contact with the contemporary neighbouring cultures, but due to the regional and geographical characteristics, they featured the area as calm and peaceful village settlements. Recent excavations yielded unique information about the burial customs, female figurines and hearths and therefore the social life of the local societies of the 3rd millennium and proved that with the increase of excavations and researches, different aspects of Karaz Culture would be revealed on a regional scale.

Giriş

Anadolu Yarımadası'nın, yüksek yaylalarına konumlanan Doğu Anadolu Bölgesi, binlerce yıllık geçmişi boyunca pek çok kültüre yaşam alanı sunmuş, aynı zamanda doğu ve batı uygarlıkları arasında bir köprü görevi görmüştür. Bölgenin, özellikle de Kuzeydoğu Anadolu Bölümü'nün en iyi tanınan kültürlerinden birisi ise Karaz Kültürü'dür. Kura Aras Kültürü, Karaz Kültürü ya da Erken Trans Kafkasya Kültürü adları ile tanınan kültür, Kafkaslar ile Toroslar arasındaki dağlık kuşak arasında, Hazar Denizi kıyılarından Orta Anadolu'ya kadar uzanan geniş topraklara Tunç Çağlar'a adını vermeyi başarmıştır. Tüm ayrıntıları tespit edilememiş olan bu kültürel olgu hem 1500 yıl gibi uzun bir süreçte varlığını sürdürmesi hem de çok geniş bir coğrafyaya yayılması ile öne çıkar. Karaz Kültürü'nün en iyi tanımlanan özellikleri, el yapımı, dışı siyah içi kırmızı renkli ve kaliteli açıkta çanak çömlekleri ve taşınabilir ocakları olarak bilinmektedir. Yerleşim alanlarının yapısı çok net olarak tanımlanamamış olmakla beraber genel görüşe göre 1 ya da 1,5 hektarlık köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan basit çoban kültürünün hâkim olduğu düşünülmektedir. Çok zengin hediyelere sahip olmayan mezarlarını kurgan ya da çoğunlukla basit toprak tipinde yapmayı tercih eden

Karaz Kültürü insanların, obsidyen ve kemik alet üretiminde oldukça başarılı oldukları da bilinen özellikleri arasında sıralanmaktadır.¹

Yakın Doğu Uygarlıkları'nda gelişen teknolojiler ve zengin hammadde kaynakları, her dönemde bölge üzerinden batıdaki uygarlıklara aktarılmıştır. Buna rağmen kazı ve araştırmaların son derece az oluşu, mevcut arkeolojik potansiyeli ortaya çıkarmaya yetmediği gibi, bölgeler arası genel arkeolojik tabloyu tamamlamayı da zorlaştırmaktadır. Ancak, özellikle son dönemlerde gerçekleştirilen kurtarma kazıları, bahsedilen karanlık tabloyu biraz olsun aydınlatmaya yardımcı olmuştur. Son yıllarda Erzurum Müze Müdürlüğü Başkanlığında, TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz) Projesi kapsamında yapılan Tasmator II/ Çayırtepe ve Alaybeyi Höyükleri'nde yapılan kurtarma kazıları ile Bölgenin III. Bin yerleşimleri hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Bu kazılardan Alaybeyi Höyük çalışmaları, farklı konu başlıkları altında incelenerek kitap halinde yayınlanmış olmasına rağmen, Tasmator II/Çayırtepe Kazıları ne yazık ki aynı şansa sahip olamamıştır. Kazı süreci tamamlanmadan sonlandırılan Tasmator II/Çayırtepe verileri, yayınlanmamış kazı raporları dışında belgelenmediğinden, bu makale ile hem Tasmator II bulgularının ilk kez yayınlanarak tanıtılması hem de her iki kazının III. Bin verilerinin, Erzurum Ovası Karaz Kültürü araştırmalarına katkıları genel olarak değerlendirilecektir.

Erzurum Ovası'ndaki Araştırmaların Kısa Bir Tarihçesi

Birçok kültürün toprakları üzerinde yaşam kaynağı bulduğu Doğu Anadolu Bölgesi, farklı gerekçelerden dolayı bilimsel araştırmalar bakımından gereken ilgiyi görememiştir (Fig.1 a-b). Kazılar bazında bölgenin araştırma geçmişine bakıldığında, mevcut kazı ve araştırmaların belirli bir kültür ve bölge üzerinde yoğunlaşmasının, genel arkeolojik tablonun netleşmesini engellediği görülmektedir. Zira konumu itibarıyla İran, Mezopotamya, Kafkasya ve Orta Anadolu gibi güçlü kültür bölgelerinin bağlantı noktasında yer alan bölgedeki bu veri eksikliği, arkeolojik geçmişin genel olarak tanımlanmasını kesintiye uğratmakta ya da en iyi ihtimalle verileri, yalnızca komşu bölgelerdeki benzerleri ışığında değerlendirmeye yöneltmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi genelinde, bugüne dek yapılan az sayıdaki kazının, coğrafi açıdan 4 alt bölümünde dengeli bir dağılıma sahip olmadığı bilinmektedir. Bu anlamda en şanssız bölümlerden biri olan Kuzey Doğu Anadolu Bölümü'nde yer alan Erzurum, birkaç kazı ile nispeten aydınlatılmış bir geçmişe sahiptir. Erzurum Ovası için süreç, 1940'lı yıllarda Koşay'ın birer sezonluk kazıları ile başlar ve bölgenin arkeolojik potansiyelinin önemi anlaşılır. Koşay'ın kazıları ile arkeoloji literatürüne kazandırılan Karaz², Pulur³, Güzelova⁴ yerleşimleri ile ovanın, Erken Tunç Çağlar'a damgasını vuran Karaz Kültürü'nün önemli merkezlerinden biri olduğu ortaya çıkarılmıştır. Böylece, birkaç on yıl önce ilk defa Kafkasya ve Doğu Akdeniz'de tanınan Karaz Kültürü'nün, Doğu Anadolu'daki ilk izlerine rastlanmıştır.

¹ Işıklı, 2019:142-143.

² Koşay - Turfan,1959: 349-413.

³ Koşay -Vary,1964.

⁴ Koşay -Vary,1967.

Bu erken dönem kazılarında sonra ovada sistemli bir çalışma görülmezken, 1990'lı yılların başlarında, küçük bir dağ eşiği ile Erzurum Ovası'ndan ayrılan Pasinler Ovası'nda yer alan ve aynı zamanda Kuzeydoğu Anadolu Bölümü'nün anahtar yerleşimi olan Sos Höyük kazıları⁵ ile hem III. Bin araştırmaları çok daha bilimsel temellere dayandırılmış hem de en nihayetinde bölgesel kronoloji çıkarılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu'nun tek sistemli kazısı olma unvanını hala elinde bulunduran Sos Höyük kazılarının ardından, Erzurum Ovası genelinde III. Bine dair daha kısa süreli ama bilimsel katkısı önemli olan bazı çalışmalar yapılır ki bunların başında, 2002 yılında Pulur Höyük kesit temizliği ve sondajı gelir.⁶ Bu çalışma ile ovanın en erken yerleşimine dair Sos Höyük kazıları ile belirlenen, MÖ 3500/3300 tarihi, MÖ 4200'lere çekilerek kronolojik tabloda önemli bir gelişmeye imza atılmıştır.⁷

Erzurum Ovası'nda Yeni Projeler

Yukarıda ifade edilen araştırma yetersizliğini, kurtarma kazıları bir nebze olsun değiştirmiş; bu kazılar sonucunda pek çok soru ve sorundan ibaret olan "Doğu Anadolu Arkeolojisi", önemli bir veri tabanına sahip olmuştur. Özellikle büyük enerji projeleri ile koşut gerçekleştirilen kurtarma kazıları, ovanın arkeolojik kaderini değiştirecek kadar önemli sonuçlarla tamamlanmıştır. Sadece bölgenin değil, ülkemizin de ilk büyük projelerinden olan Keban Baraj Projesi kapsamında, 60'lı yılların sonunda yapılan kazılar, Doğu Anadolu'da Yukarı Fırat Bölümü'nün arkeolojik geçmişini şekillendiren veriler sunarken; bölgenin kuzeyi daha geç dönemlerde, 2000'lerin başıyla beraber gündeme gelen boru hattı projeleri ile benzer bir kaderi yaşar (Fig. 2 a-b).

Son 20 yılda, BTC (Bakü-Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı) ardından TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) Projeleri kapsamında yürütülen yüzey araştırmaları ile onlarca yeni yerleşim yeri tespit edilmiş, akabinde yapılan kazılarla elde edilen çok değerli buluntular bölge müzelerine kazandırılmıştır (Fig.3). Bu projelerden, konumuz açısından önemli veriler sunan ve TANAP Projesi kapsamında kazıları gerçekleştirilen Çayırtepe (Tasmasor II)⁸ ile Alaybeyi'nde⁹ yapılan kurtarma kazıları (Fig.4), Erzurum ve civarının III. Bini hakkında çok önemli ve çarpıcı sonuçlar sunmuştur. Erken dönem kazıları ile elde edilen arkeolojik veriler ise Sagona ve Işıklı başta olmak üzere bölgede çalışan bilim insanları tarafından ele alınıp, son dönem verileri ile beraber derlenerek önemli arkeolojik kaynaklar hazırlanmış ve Doğu Anadolu Arkeolojisi yayınlarına kazandırılmıştır.¹⁰

⁵ Sagona - Sagona, 2000: 56 – 127.

⁶ Pulur Höyük kesit temizliği, 2002 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Prof. Dr. M. Işıklı'nın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir.

⁷ Işıklı, 2006: 13-30.

⁸ Çayırtepe/ Tasmasor II Kazıları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı projesi kapsamında 2015 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü Başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

⁹ Alaybeyi Kazıları, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi kapsamında, 2016-2017 yıllarında Erzurum Müze Müdürlüğü Başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

¹⁰ Bu kapsamda son yıllarda A. Sagona ve M. Işıklı'nın çalışmaları çok önemli kaynaklarla sonuçlanmıştır. Işıklı, hem pek çok yayın ve kitabıyla bölgenin ve kentin III. Bin verilerini değerlendirmiş hem de son dönemde yapılan kurtarma kazılarında bilimsel desteğini esirgememiştir.

Çayırtepe (Tasmasor II) Kazıları

Çayırtepe, eski ismi ile Tasmasor, Aşkale, Ilıca ve Dumlu Ovaları'nın birleşiminden oluşan geniş Erzurum Ovası'nın doğu kısmındaki Dumlu Ovası'nın en doğu bölümünde yer alır. Erzurum-Kars Bölümü'nün en büyük ovası olan Erzurum Ovası, kuzeyde Dumlu Tepe, batıda Turnagöl, güneyde, Egerli ve Palandöken Dağları ile kuzeydoğuda Kargapazarı Dağları arasında kalır. Erzurum şehir merkezinin yaklaşık olarak 8 km kuzeydoğusunda yer alan Çayırtepe/Tasmasor II yerleşiminin (Fig.5) kuzeyinden Karasu nehri geçmektedir.¹¹ İki ayrı dönemde kazı ve araştırmaların yapıldığı yerleşimde ilk dönem kazıları, 2003 yılında Erzurum Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Prof. Dr. Yücel Şenyurt'un bilimsel danışmanlığında, BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı) Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu dönem kazıları, daha sonra gerçekleştirilen TANAP Projesi kazılarının yaklaşık 300 m yakınında bulunan nekropol alanında yapılmış ve ağırlıklı olarak Demir Çağ mezarlarına ulaşılmıştır.¹²

Daha sonraki 2. Dönem kazıları ise 2015 yılında TANAP Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ekim-kasım ayları arasında (toplam 69 gün) sürdürülen bu çalışmalar, yerleşimin güneybatı yamacında (Fig.6), boru hattının geçirileceği koridorda yapılmış ve Çayırtepe /Tasmasor II sit alanının güney-batı kenarındaki 12 açmada çalışılmıştır (Fig. 6).¹³

Yapılan çalışmalar sonrasında, alanın genelinde, açmaların büyük çoğunluğunda "4 tabaka" tespit edilmiştir.

Tabakalardan ikisi hem mimari, hem de buluntu olarak desteklenmiş ancak diğer iki evreye ait olarak sadece seramik parçaları bulunmuştur.

1.tabaka, en üst kotta yer alan ve mimarisi yer yer yüzeyden de gözlenen Ortaçağ Dönemi'ne ait tabakadır. Bu tabaka hem mimari hem de seramik buluntularla temsil edilmektedir. 2.tabaka ise Geç Helenistik ve Erken Roma Dönemleri'ne ait olan tabakadır. Tabakayı mimari olarak destekleyecek bulguya ulaşılmaz iken, alanın neredeyse her açmasında az da olsa dönemin seramik parçalarına rastlanmıştır. Demir Çağ'a ait olan ve alt evreleri de tespit edilen 3. tabaka, dere taşlarının kullanıldığı mimarisi, hatta ocak ve siloları ile ortaya çıkarılmıştır. Döneme ait olan seramikler arasında, Demir Çağ'ının karakteristik özelliklerini taşıyan depolama, mutfak ve gündelik kullanım kaplarına ait parçalar yer almaktadır.

Çayırtepe/Tasmasor II yerleşiminin konumuz açısından en önemli tabakası olan 4.tabaka ise Erken Tunç Çağı'na aittir. Tabaka ne yazık ki mimari bulgularla desteklenemese de belirli açmalarda bu döneme ait seramik verilere ulaşılmıştır (Fig. 7). Özellikle Karaz Kültürü'ne ait içi kırmızı, dışı ise siyah renkli ve parlak perdahlı, bezemeli, tüm ve parçalar halinde seramikler, bu dönemin varlığına işaret etmektedir. Alanda bu evre, yangın tabakası ile sınırlı olarak temsil edilmektedir.

¹¹ Şenyurt, 2011: 5.

¹² Şenyurt, 2011: 20.

¹³ Çayırtepe/Tasmasor II Kurtarma Kazıları yayınlanmamış kazı raporları.

Kısa süreli yapılan çalışmalardan ele geçen veriler, Çayırtepe /Tasmasor II Höyük'ün, sadece Erzurum için değil tüm bölge için çok önemli arkeolojik kanıtlar taşıdığını gösterirken bu alanda yapılacak kazı ve araştırmaların bölgenin tarihine yepyeni bulgularla, farklı bir boyut kazandıracağına işaret etmektedir. Ne yazık ki Tasmasor kazıları tamamlanamadan sonlanmış, bu nedenle veriler çok sınırlı kalmıştır. Tasmasor'da belgelenen Karaz Kültürü'ne ait seramikler üzerine Sagona ile görüşmeler yapılmış, ince cidarlı, parlak yüzeyli bu seramiklerin kaliteli yapısına dikkat çekilmiştir.¹⁴ Bu örnekler ışığında, Erken Tunç Çağ'da özellikle de dönemin sonlarında, bölgenin önemli yerleşimlerinden birinin Tasmasor II/Çayırtepe olduğu öngörülmüştür.

Alaybeyi Höyük Kazıları

Alaybeyi Höyük de Çayırtepe/Tasmasor II Höyük gibi engin Erzurum Ovası'ndaki önemli Karaz yerleşimlerinden biridir. Her iki yerleşim arasında 6 km mesafe bulunurken Tasmasor ovanın doğusunda, Alaybeyi ise kuzeybatısında konumlanmıştır. Erzurum Ovası'nı ikiye bölen Karasu Irmağı'nın kuzey kesiminde yer alan Alaybeyi Höyük, ovanın merkezi bölümünde, Palandöken, Kargapazarı ve Dumlu Dağları arasında, Erzurum şehir merkezinin 28 km kuzeybatısında, Aziziye ilçesine bağlı Alaybeyi köyü sınırları içerisinde yer alır. Höyüğe en yakın akarsu 2,1 km doğusundaki Salasor Deresi'dir ki bu durum, su ihtiyacının genel olarak, yer yüzeyine yakın olan yer altı kaynaklarından karşılandığını göstermektedir.¹⁵ Alaybeyi Höyük (Fig.3), ilk kez Tanap Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin, inşaat faaliyetleri esnasında tespit edilmiş ve 36 m genişliğindeki inşaat koridorunun, 350 m uzunluğundaki kısmında çalışılarak, yerleşimin doğu ve batı sınırları belirlenmiştir. Yerleşimin genel ölçülerine göre kazılan alan sadece % 3,5-4' lük kısmına tekabül etmektedir (Fig.8).¹⁶

Höyükte tabakalanma, Kalkolitik Dönem, Erken Tunç Çağ, Erken, Orta ve Geç Demir Çağlar olarak tespit edilmiş, bunlardan Kalkolitik Dönem ile Demir Çağlar, radyokarbon analizleri ile sayısal olarak desteklenmiştir (Fig.9). Höyüğün tespit edilen en erken tabakası, MÖ 4721-4553 tarihlerini vermiş, bu durumda Alaybeyi, Erzurum ve civarında bugüne dek tespit edilen en erken yerleşim konumuna gelmiştir.¹⁷ Erken ve Orta Demir Çağ içlerine kadar uzanan mimari, seramik, küçük buluntu ve mezar örnekleri ile oldukça zengin veriler sunan Alaybeyi yerleşiminde tespit edilen nekropol bulguları ise dönemin Geç Demir Çağlar'da bölgesel etkili Hellenistik unsurlar taşıdığını göstermektedir.¹⁸ Höyükten alınan karbon örnekleri, Demir Çağ'a ait olarak en erken MÖ 1001, en geç ise MÖ 375-203 tarihlerini vermiştir. Oldukça dar alanda kazılmış olmasına rağmen Demir Çağlar, tüm evreleri ile açığa çıkarılmış ve dönemin, bölgeye özel farklı unsurları belirlenmiştir.¹⁹

¹⁴ A.Sagona ile yapılan kişisel görüşmeler.

¹⁵ Sevindi, 2019: 34,50 – 51.

¹⁶ Altunkaynak, 2019: 104.

¹⁷ Altunkaynak –Erkmen, 2019: 172.

¹⁸ Kasapoğlu – Meral, vd., 2019: 322.

¹⁹ Altunkaynak – Özdemir, 2019: 271.

III. Bin bulgularına geçmeden kısaca Kalkolitik Dönem'e ait verilerden de bahsetmek gerekirse; öncelikle bölgede, Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağ'ın birbirinden ayrılmaktan ziyade bir geçiş süreci şeklinde devam ettiği belgelenmiştir. Alaybeyi Kalkolitik Dönem tabakaları, ova yüzeyinden yaklaşık 4 m seviye inildikten sonra açığa çıkarılmıştır. Tabaka, yerleşimin batı bölümünde, Erken Tunç Çağ tabakalarının hemen altında, az sayıda da olsa Erken Tunç Çağ seramiğinden farklı özellikler sergileyen seramik parçaları (Fig.10) ve dağınık durumdaki taşlarla tanımlanmaktadır.²⁰ Yaklaşık 15 m uzunluğundaki koridorda 60 ila 40 cm arasında kalınlığa sahip tabakada, taban suyunun çıkması nedeniyle daha fazla derinleşilememiştir. Ancak Erken Tunç Çağ ve Kalkolitik Dönem tabakalarının, höyüğün kazılmayan güney kısmında devam ettiği anlaşılmıştır. Kalkolitik Dönem tabakasında mimariye ait somut izler tespit edilememekle beraber, belli alanlarda gözlenen dağınık yassı dere taşları, tahrip olmuş mimari unsurlar olarak değerlendirilmiştir.²¹

Alaybeyi Kurtarma Kazısı sonunda elde edilen veriler, konusunun uzmanları tarafından değerlendirilmiştir. Özellikle erken dönem tabakalarına ait seramikler, el yapımı, ince cidarlı, iyi astarlı ve açık, kum ve taşçık katkılı hamur yapıları ile tanımlanmıştır.²² Herhangi bir bezemeye yer verilmeyen parçalarda dikkati çeken unsurlar kulplardır (Fig.11). Sagona'nın donuk kahve renkli ve siyah açık seramikler olarak tanımladığı iki grup seramiğin ön plana çıktığı Alaybeyi Kalkolitik evresinin, bu verilerle yine Sagona'nın Proto-Kura Aras olarak tanımladığı grupları desteklediği anlaşılmaktadır.²³

Alaybeyi Höyük'ün batı bölümünde, doğu batı yönlü olarak yaklaşık 45 m uzunluğunda, kuzey güney yönlü olarak 20 m genişliğinde kazılan alanda takip edilen Erken Tunç Çağ tabakasının kalınlığı, yer yer 1,5 metreye kadar ulaşmaktadır. Kalkolitik Çağ tabakasının hemen üzerinde yer alan bu tabaka, mimari ve seramik buluntuların yanı sıra, bir grup mezar ile oldukça iyi tanımlanabilmiştir. Çalışılan alanın ne yazık ki çok sınırlı olması, ulaşılan verilerin de azlığına neden olmuştur.²⁴

Bu döneme ait olarak tespit edilen 3 mekân, mimari uygulamalar bakımından önemli ipuçları vermektedir. Yapı malzemesi olarak çamur harç ve dere taşları kullanılan kuru duvar tekniğinin uygulandığı yapıların, küçük boyutlu, köşeleri yuvarlatılmış, dikdörtgen planlı ve taş temelli olması dikkati çeker (Fig.12). 4-5 sıra taş temele kadar korunagelen bu yapıların üst kısımlarına dair unsurlara rastlanmamakla beraber, kerpiç ya da çamur dal örgü tekniğinde devam ettiği öngörülmektedir. Kazılan alanın kuzey kısmında yer alan mekânda, tabanın zeminden aşağıda inşa edildiği uygulama ise bölgenin ısınma amaçlı tedbirlerinden birine işaret etmesi bakımından önemlidir.²⁵

²⁰ Işıklı, 2019:145.

²¹ Erkmén – Altunkaynak, 2017: 247.

²² Işıklı, 2019: 146.

²³ Sagona – Sagona, 2000: 56 – 127.

²⁴ Erkmén – Altunkaynak, 2017: ; Işıklı, 2019: 149- 151.

²⁵ Erkmén–Altunkaynak, 2017: 239; Işıklı, 2019: 149- 151.

Alaybeyi Erken Tunç Çağ seramikleri ise tabakadan olduğu kadar mezarlardan da ele geçen örneklerle temsil edilmektedir (Fig. 13). Kültürün tanımlayıcı özelliklerinden biri olan el yapımı seramiklerin, el ile açma ve halka-plaka teknikleri ile üretildiği bilinmektedir.²⁶ Karaz seramiğinin tipik özelliklerini yansıtan Alaybeyi örnekleri ise daha ziyade plaka tekniği ile üretilmiştir. Alaybeyi örnekleri, diğer Karaz merkezlerinden ele geçen seramiklerle katkı malzemesi açısından da benzerlik arz eder.²⁷ Kalın kabartma tekniğinin ön plana çıkması da yine Sagona'nın Erken Kura Aras seramik özelliği olarak tanımladığı öneriyi desteklemektedir.²⁸ Alaybeyi'nde karşımıza çıkan bir parça üzerindeki tasvirli bezeme ise döneme ait çok az sayıdaki çarpıcı örneklerden biridir (Fig. 14). Derin çanaklar ve boyunlu çömleklerden oluşan kap formları yine, Karaz Kültürü'nün tipik form özelliklerini yansıtmaktadır (Fig.15).²⁹

Kura Aras/Karaz Kültürü ağırlıklı olarak seramik örnekler üzerinden tanımlanmakta ve tarihlenmektedir. Konunun uzmanlarının Alaybeyi örnekleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre, Alaybeyi seramikleri de Kura Aras I ya da kültürün "Biçimlenme Süreci" olarak adlandırılan erken evresine tarihlenmektedir³⁰. Alanın pek çok kesiminde Kura Aras ve Kalkolitik Dönem malzemesinin birlikte ele geçmesi de bu savı desteklemektedir. Alaybeyi Karaz seramikleri, Sos Höyük VA, Karaz I, Aslantepe VII, VIA ve VIB tabakalarındaki örneklere benzemekte ve Sagona³¹, Işıklı³² ve Palumbi³³ gibi konunun önemli isimlerinin döneme dair görüşlerini desteklemektedir. Sonuç olarak tüm örnekler ve önermeler ışığında, Alaybeyi'nde tespit edilen Erken Tunç Çağ tabakaları, MÖ 3500-3000 ve biraz daha sonrasına tarihlendirilmektedir.³⁴ Bu aşamaya dek yapılan kazılarda kültürün daha geç dönemlerine tarihlenen malzeme sayısı ise Tasmator II buluntularına oranla oldukça sınırlı görünmektedir.

Alaybeyi Erken Tunç Çağ tabakalarında tespit edilen küçük buluntular, sayıca olmasa da nitelikleri bakımından en dikkat çekici grubu oluşturmaktadır. Figürinler, boncuklar, ağırşak, ocak ve ocak parçaları, tabakanın önemli küçük buluntuları arasındadır. 3 tanesi pişmiş toprak, 1 tanesi ise taştan yapılmış olan 4 adet figürin, Erken Tunç Çağ tabakasının dikkat çeken buluntularındandır. Bunlardan 3 tanesi kadın, bir tanesi hayvan figürinidir. Ortalama 7 cm boyutlarındaki kadın figürinlerinden pişmiş toprak olan 2 tanesinde, göğüsler belirgin, şişkin şekildedir. Her ikisinde de kollar iki yana açık pozisyonda işlenmiştir. Taştan yapılmış olan figürin ise keman biçimli bir idoldür. Anadolu'nun pek çok bölgesinde taş ya da daha çok

²⁶ Işıklı, 2011: 67-68.

²⁷ Işıklı, 2019: 152.

²⁸ Kiguratze – Sagona, 2003: 28-94; Sagona, 2014: 23-46.

²⁹ Kura Aras seramiklerinin genel özellikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Sagona, 1984; Palumbi, 2008; Işıklı, 2011.

³⁰ Kültürün gelişim evrelerine ait detaylı bilgi için ayrıca bkz: Burney - Lang, 1971; Sagona, 1984; Kuşnareva, 1997; Işıklı, 2011; Işıklı, 2019: 154.

³¹ Sagona A. – Sagona C., 2000.

³² Işıklı, 2007: 325-350.

³³ Palumbi, 2008: 54-74, 223-255.

³⁴ Işıklı, 2019: 155.

mermerden yapılmış örnekleri bilinmekle beraber³⁵ Doğu Anadolu'da tanınan bir örneği bulunmamaktadır. Herhangi bir vücut ya da yüz ayrıntısı verilmeyen idol, kollarını iki yana açmış bir insan figürünün şematik olarak üst kısmını tasvir etmektedir. Son örnek, pişmiş toprak bir hayvan figürüdür. Baş kısmında sivri biçimli kulak ya da boynuz şeklinde uzvu bulunan figürin, genel hatları ile bir köpek ya da kurt tasvirine benzemektedir (Fig.16).

Karaz Kültürü, insan figürinleri bakımından sınırlı, hayvan figürinleri bakımındansa zengin bir envantere sahiptir. Pastoral bir kültür olarak tanımlanan bu kültürün, hayvancılık geleneklerine bağlı olarak çok sayıda hayvan figürünü üretmesi, yaşam biçimine bağlı bir gelenek olarak yorumlanmaktadır.³⁶ Erzurum'da yapılan kazılardan, kolluk kuvvetlerince yakalanarak ya da vatandaşlar tarafından müzeye getirilen çok sayıdaki hayvan figürünü, ovadaki Erken Tunç Çağ yerleşimlerinin bu geleneği güçlü biçimde yaşattığını göstermektedir. Ancak yine kültürün bu konudaki verileri de ağırlıklı olarak büyük ve küçükbaş hayvan figürinlerinden oluşmakta, Alaybeyi köpek-kurt figürünü, farklı bir hayvan tercihi yapılmasıyla da özel bir uygulama olarak dikkat çekmektedir (Fig.17).

Kültürün inanç objeleri olarak kabul edilen kutsal ocaklara, Alaybeyi'nde de sıklıkla rastlanmıştır. İki tanesi tümlenebilir durumda tespit edilen bu ocaklardan çok sayıda da parçalar halinde ele geçmiştir. Tabla şeklinde bir altlığa ve bu altlıktan yükselen 2 ya da üç çıkıntıya sahip olan bu ocak formlarının benzerleri, Sos Höyük VI A'da³⁷ görülürken; kültürün biraz daha geç evrelerinde, bezemeli ve nispeten farklı formlarıyla Karaz,³⁸ Pulur³⁹ ve Güzelova'da⁴⁰ sıklıkla karşılaşılır.

Kültür için tipik ocak formlarından farklı olan bir ocakta ise tabla kısmının ince ve düz, iki uç kısmında küt ve yuvarlatılmış çıkıntı yükseldiği gözlenir. Tümlenen 2 örnek dışında, ocaklarla benzer işleve sahip olduğu düşünülen, üçgen prizma formlu, yüzeyle astarlı, ayak, boynuz ya da çıkıntı olarak tanımlanan kısımlardan çok sayıda parçalar halinde ele geçmiştir. Karaz Kültürü'nün bu önemli kült objelerinin Alaybeyi'ndeki örneklerinin, daha çok Sos VA tabakasında bulunan ocak ve ayaklarla benzerliği, Alaybeyi ocaklarının, erken dönem ocak formlarını yansıttığını ortaya koymaktadır (Fig.18).⁴¹

Bu özel örneklerin dışında küçük buluntular içinde 2 adet obsidyen kazıyıcı, 2 ağırşak ve kireç taşı boncuk dizisi sıralanmaktadır (Fig.19). Obsidyen aletlerin bu denli az sayıda olması, kazılan alanın sınırlı olmasıyla alakalı görünmektedir. Kireç taşı boncuk dizisi ise Sos Höyük'te sıklıkla karşılaşılan ve Erzurum Müzesinde bolca örneği bulunan bir buluntu

³⁵ Hodder, 2005: 7-10, Aydıngün, 2005:29-80, Bilgi, 2012.

³⁶ Işıklı, 2011: 104 – 105.

³⁷ Işıklı, 2019: 160.

³⁸ Koşay ve Turfan,1959: 340-413.

³⁹ Koşay- Vary, 1964: XXIII-XVIV.

⁴⁰ Koşay – Vary, 1967; Lev. XIII-XV.

⁴¹ Işıklı, 2019: 161; Bölgedeki yerleşimlerden gelen ocaklar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Işıklı, -Çalkaya – Erkmén, 2004:131-154.

grubudur ve Alaybeyi'nde, ağırşaklar gibi Karaz mezarlarından ele geçmiş olmaları, tarihlendirilmelerini kolaylaştırmaktadır.

Mezarlar ve buluntuları, araştırılan kültürlere dair sosyal, ekonomik ve inanç unsurlarını yakalayabileceğimiz, toplumsal yaşama dair öneriler sunabileceğimiz çok önemli şifreler sunmaktadır. Şimdiye kadar yapılan sistemli kazılar ve Tasmator II/Çayırtepe kurtarma kazıları dâhil olmak üzere Erzurum Ovası'nda, hatta Doğu Anadolu genelinde yapılan çalışmalarda, ne yazık ki Karaz Kültürü'ne dair toplu mezar buluntusu tespit edilememiştir.⁴² Bölge genelinde hem arkeolojik hem de antropolojik olarak kültüre dair ilk çalışmalardan biri olan⁴³ ve Erken Tunç Çağ'a ait en fazla mezarın açığa çıkarıldığı⁴⁴ Alaybeyi kazılarının, bölge arkeolojisine en büyük kazanımlarından birisi de kültürün ölü gömme gelenekleri ve mezarları konusunda olmuştur.

Alaybeyi'nde tespit edilen 8 mezarın genel özelliklerine bakıldığında, 1x1,5 m boyutlarında, basit toprak mezarlardan oluştuğu ve bireylerin tamamının hoker tarzda gömüldüğü görülmektedir (Fig. 20). Bu mezarlardan biri, dikdörtgen planlı ve etrafı taş sırası ile çevrilmiş, birinin ise baş ve ayak kısımlarında birkaç sıra yükseltilmiş taş sırasına yer verilmiştir.

Çoğunluğu doğu- batı olmakla beraber yön birliğinin olmadığı mezarlarda, genellikle ölü hediyesi kapların baş hizasına konulduğu, çanak çömlekler dışında boncuk, ağırşak gibi materyallerin de hediye olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır. Etrafı taş sırası ile çevrili bir mezarda ise baş hizasına denk gelen kısımda, taşlar kaldırılıp yerlerine çanak çömleklerden oluşan hediyelerin yerleştirildiği tespit edilmiştir. Kadın, erkek ya da çocuk tüm bireylere çanak çömlek konulurken, Karaz Kültürü'ne ait farklı coğrafyalardaki mezarlarda sıklıkla görülen metal silah ya da eşyalardan oluşan hediyelere, Alaybeyi mezarlarında hiç rastlanmamış olması da dikkat çeken diğer bir özellik olarak kaydedilmiştir.⁴⁵ Farklı ölü hediyeleri barındıran mezarlar içerisinde, Karaz mekânının batı duvarı önünde yer alan ve oldukça dağınık durumdaki bir mezarda, 12 yaşlarında bir çocuk iskeleti ile beraber ölü hediyesi olarak, bir çömlek ve Sos Höyük'ten benzerlerini bildiğimiz 46 adet kireç taşı boncuk konulmuş olması dikkati çeker.⁴⁶ Mezar hediyelerinden bir çömlek restore edilirken dönemine ait bir onarım izi tespit edildi ve yapıştırılan kısımdan alınan parçanın (SEM-EDX) Taramalı Elektron Mikroskobu ve (FTIR) Fourier Dönüşümlü İnfrared Spektrofotometre analizleri yaptırıldı. Analiz sonuçlarına göre çam ağacının yakılıp elde edilen çam katranı ile yapıştirılarak onarıldığı⁴⁷ anlaşılırken, Erken Tunç Çağ Karaz mezarlarında onarılmış kapların hediye olarak bırakılabileceği de dikkati çeken uygulamalar arasında kaydedildi.

⁴² Işıklı, 2015: 255-272.

⁴³ Açıklol – Sarı, 2019: 333-352.

⁴⁴ Erkmen – Altunkaynak, 2019: 178.

⁴⁵ Altunkaynak – Işıklı, vd. 2018.

⁴⁶ Altunkaynak – Erkmen, 2019: 240.

⁴⁷ Özer, 2019: 424.

Bu döneme ait olarak çıkarılan 8 mezarda, antropolojik incelemelere göre, 3 erkek, 3 kadın, 3 çocuk ve bir de bebek olmak üzere toplam on iskelet tespit edilmiştir. Alaybeyi iskeletleri üzerinde yapılan antropolojik incelemeler, ülkemizde bu konuda yapılmış ilk çalışma olması bakımından çok özel sonuçlar içermektedir.⁴⁸ Kadınların erkeklere oranla narin vücut yapısı ile öne çıktığı Karaz insanları, “Akdeniz tipli” olarak tanımlanmıştır. Bireylerin genelinde çömelleme izlerinin görülmesi, günlük yaşam rutinlerinde çömelerek iş yapma ve oturma pozisyonlarının yaygın olduğunu gösterirken, şiddet içeren bir bulgu tespit edilmemiştir.⁴⁹

Dikdörtgen planlı mezar içerisindeki iskeletin antropolojik incelemeleri, 20-24 yaşlarında yetişkin bir erkek birey olduğunu göstermiştir.⁵⁰ Bu mezar hediyeleri arasında bulunan çömlek içerisinde ele geçen az sayıdaki tohum da arkeobotanik araştırmalarla incelenmiş ve buğdaygiller familyasından olduğu anlaşılmıştır.⁵¹

Mezarların birinden çıkarılan kemiklerin incelemeleri, kadın mezarının içerisinde bir çocuk ve bir bebeğe ait kemiklerin de olduğunu ortaya koymuştur.⁵² Yarısı kuzey kesit içerisinde kalan Karaz yapısının kuzey duvarı ile bitişik durumda tespit edilen mezarda, 25- 35 yaşlarında bir kadın, iki ağırşak bir de çömlek hediyesi ile beraber tespit edilmiş, iskelet incelemelerinde, kadının dişlerinde önemli ölçüde aşınma tespit edilmiştir. Antropologlar bu aşınmayı, kadının lifli bitkilerden oluşan bir nesneyi dişleri ile yumuşatarak düzelttiği şeklinde yorumlamaktadır.⁵³ Bu durum, yakın zamana kadar bölgede uygulanan hasır örgü işlemi ya da benzeri bir uygulamanın Erken Tunç Çağlar’da da kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Kadının mezarına bırakılan ağırşaklar da günlük işleri arasında uğraşmış olduğu dokuma işi ile ilgili ölü hediyeleri olarak tanımlanabilir. Mezarın bir diğer özelliği ise antropolojik incelemelerde tespit edilen 2-2,5 yaşlarında bir bebek ve 11-12 yaşlarında bir çocuğa ait kemik parçalarının bulunmasıdır. Daha önceki bebek ve çocuk gömülerinin üzerine kadının gömüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁴

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yakındoğu coğrafyasının önemli bir kültürü olan Karaz Kültürü için önemli yerleşim alanlarından birisi de Erzurum Ovası’dır. Ancak ne yazık ki bugüne kadar yapılan kısasürel ve pek çoğu sistematik olmayan kazılar, kültürün bölge bazında net olarak tanımlanması için yeterli olmamıştır. Erzurum Ovası’nda 2015-2017 yılları arasında, TANAP Projesi kapsamında gerçekleştirilen Çayırtepe/Tasmasor II ve Alaybeyi kurtarma kazıları ise ovadaki III. Bin kültürlerine dair pek çok yeni bilgiyi literatüre kazandırırken, bugüne kadar kabul gören önerileri birçok konuda destekleyen veriler sunmuştur.

⁴⁸ Açikkol – Sarı, 2019: 343.

⁴⁹ Açikkol – Sarı, 2019: 351.

⁵⁰ Açikkol – Sarı, 2019: 342.

⁵¹ Kavak – Çakan, 2019: 381.

⁵² Açikkol – Sarı, 2019: 333-334.

⁵³ Açikkol – Sarı, 2019: 344.

⁵⁴ Açikkol – Sarı, 2019: 339-340.

Son dönemde yapılan bu kazılardan elde edilen sonuçlarla ovanın Erken Tunç Çağı'na damgasını vuran Karaz Kültürü'nün bölgesel nitelikleri daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle bu kazılarda açığa çıkarılan Karaz Kültürü bulguları ile Alaybeyi Höyük, Sos Höyük kazılarından sonra ikinci bir anahtar yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sos VA tabakası ile çok benzer özellikler sergileyen seramik ve ocak gibi örnekleri ile Alaybeyi Erken Tunç Çağ tabakaları, MÖ 3500-3000 ve biraz daha sonrasına tarihlendirilmektedir.⁵⁵ Ancak bu aşamaya dek yapılan kazılarda kültürün daha geç dönemlerine tarihlenen malzeme sayısı oldukça sınırlı görünmektedir. Tasmador'un III. Bin verileri ise olasılıkla Karaz Kültürü'nün biraz daha geç dönemlerine işaret etmekle beraber, kazıların tamamlanamamış olması bu konuda yapılacak yorumları kısıtlamaktadır. Alaybeyi seramikleri III. Bin Kura Aras/Karaz Kültürü'nün Erzurum Ovası'nda Kalkolitik Dönem'in devamı niteliğinde geliştiğini bir kez daha gösterirken, Tasmador seramiklerinin kalitesi ve niteliği, ovanın III. Bin sonlarına dek çok önemli yerleşmelere yaşam alanı olduğuna dikkati çekmektedir.

Son dönemde yapılan bu çalışmalarının çarpıcı sonuçlarından biri de elbette kentin kronolojik tablosunda önemli değişiklikler ve eklemeler yapmış olmasıdır. Alaybeyi Höyük'te, sayısal olarak doğrulanmış MÖ 4721-4553 tarihleri ile Erken Tunç Çağ ile geçiş süreci halinde devam ettiği bilinen Kalkolitik Dönem'in daha erken evreleri tespit edilebilmiştir. Bu tarihler aynı zamanda Alaybeyi'ni, Erzurum- Kars Bölümü'nün şimdiye dek tespit edilen en erken yerleşimi olarak belgelemiştir.

Bölge genelinde III. Bin kültürleri üzerinde yapılan çalışmalar, kültürün dağlık bölgeler ile daha aşağı kesimlerdeki yerleşimleri arasında önemli ölçüde farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgenin daha alçak kesimlerinde, Mezopotamya Dünyası ile yakın ilişkileri, gelişkin teknolojileri ve artan ticaret sayesinde yerleşimlerdeki sosyal yapıların daha fazla geliştiğinin kanıtı belirgindir.⁵⁶ Erzurum Ovası'nda yapılan son dönem kurtarma kazıları ise aynı bin yıl içerisinde bölgenin yüksek kesimlerindeki zorlu coğrafya ve buna bağlı olan yaşam tarzı ve geçim stratejileri ile kültürün, farklı dinamikleri olduğunun daha net görülmesini sağlamıştır. Küçük buluntuların zenginliği, Erzurum Ovası'nın, III. Bindeki yaşam biçimlerinin çok farklı boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kadın figürinleri, III. Bin kültürlerinde toplumsal yapı için önerilen sert, eril ve ataerkil yaşam biçiminin yeniden sorgulanmasını sağlamıştır ki bu bağlamda iskeletler üzerinde yapılan antropolojik incelemeler de destek vermiştir. Alaybeyi iskeletlerinin antropolojik incelemeleri, Karaz Kültürü'nün bu dağlık bölge insanların, cinsiyet rolleri bakımından biraz daha eşitlikçi, belirgin işbölümüne dayanan yapısı ile barışçıl çobanlardan oluşan, bölgesel özelliklerin ağır bastığı bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Alaybeyi kadın figürinleri, Erken Tunç Çağ tabakasının batı sınırının hemen dışında üçü bir arada tespit edilmiştir. Buluntu durumu bakımından

⁵⁵ Işıklı, 2019:155.

⁵⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgiler, Işıklı ve Altunkaynak tarafından, 17-18 Kasım 2022 tarihinde Savaş ve Şiddet konulu Sempozyumda, "Doğu Anadolu Yaylası'nda Savaş ve Şiddetin İzleri" başlığı altında sunulmuştur. (Makale aynı başlıkla yayım aşamasındadır).

ilginç bir “atıllık” gözlenmektedir. Bu durum işlevlerini kaybettikten sonra bu figürinlerin atılmış olma düşüncesini güçlendirmektedir. Tabakanın genelinde başka kadın ya da erkek, insan figürünü görülmemekle beraber, kazılan alanın çok kısıtlı olması bu durum için ilk akla gelen gerekçelerden biridir. Bu figürinlerin işlevine dair çok farklı öneriler olmasına rağmen özellikle buluntu durumları güçlü birer kanıt olmaktadır. Figürinlerin bu mezar bulguları içerisinde yer almaması da yine kutsallık atfetme konusunda biraz daha mesafeli durmamızı sağlamaktadır. Alaybeyi kadın figürinleri, erken dönem kazılarında Pulur Höyük'te⁵⁷ de tespit edilen kadın figürinleri ile beraber ele alınarak hem Karaz Kültürü içerisinde kadın figürinlerinin çok az görülmesi hem de diğer figürinlerle birlikte Karaz Kültür tabakasında tespit edilen ve kültür içerisinde şimdiye dek pek fazla tanınmayan keman biçimli idolün ayrıntıları, ayrı bir araştırma konusu olarak tarafımızdan çalışılmaktadır.

Kültürün ölü gömme geleneklerine dair katkılar da son dönem projeleri sayesinde olmuştur. Ölü gömme gelenekleri ve mezarları ile ilgili pek çok veriye ulaşılan Alaybeyi'nde ne yazık ki kazıların çok dar bir alanda yapılması, mezarların yerleşim içinde mi yoksa dışında mı olduğu sorusuna cevap vermeyi zorlaştırmaktadır. Erzurum'un 3 önemli kazısı Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarında döneme ait mezarlara ulaşılmamış, ovanın en sistematik kazısı olan Sos Höyük'te bile 2 tane dönem mezarına ulaşılmıştır ki bunlar da dönemin sonlarına tarihlenmektedir. Bu kadar veri ile ne yazık ki hala Karaz mezarlarının yerleşimin hangi noktasında konumlandığını söylemek zor. Ancak şimdiye dek bulunan mezarlar genellikle yerleşim içerisinden hatta bazıları mekânlarla ilişkili pozisyonlarda tespit edilmiştir.

Yapılan bu kazılar, engin Erzurum Ovası'nın, hemen her dönem için, önemli kültürlere ev sahipliği yaparken, bu kültürlere mutlaka bölgesel özelliklerini yansıttığının açık ipuçlarını vermiştir. Oldukça az veriye rağmen bölgenin hem erken hem de geç dönemlerine dair pek çok kuramın tartışılabilirdiği bu çalışmalar, araştırmaların sayıca ve nitelik olarak artması halinde arkeoloji dünyasına önemli katkı sağlayacağını kanıttır. Ova, son dönem kurtarma kazıları ile tüm cevap anahtarlarının topraklarında saklı olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- AÇIKKOL, YILDIRIM. A – SARI İ., 2019. “ Erzurum Alaybeyi Höyük Erken Tunç Çağı (Karaz) İskeletleri” *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 333-352.
- ALTUNKAYNAK, G – IŞIKLI, M –ERKMEN, M., 2018. “*In the Light of the New Evidence from the Erzurum Plain: An Overview of the Kura Araxeses Funerary Practices in Eastern Anatolia*”, *TUBA-AR 2018 Özel Sayı*, ss. 73-92.

⁵⁷ Koşay – Vary, 1964.

- ALTUNKAYNAK, G., 2019. "Alaybeyi Kurtarma Kazıları" Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük, Ed.: Gülşah Altunkaynak, *Bilgin Kültür Sanat Yayınları*, Ankara, ss.101-138.
- ALTUNKAYNAK, G.-ÖZDEMİR, M.A., 2019. "Alaybeyi Höyük Demir Çağ Tabakaları ve Buluntuları" *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.183-274.
- AYDINGÜN, Ş. G. 2005. "Kentleşme ve Tuncun Keşfi: İlk Tunç Çağın Kutsal Bedenleri", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 29-80.
- BİLGİ, Ö., 2012. Anadolu'da İnsan Görüntüleri, İstanbul.
- BURNEY, C.- LANG, D. M., 1971. The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus, London.
- ERKMEN, M-ALTUNKAYNAK, G., 2017. " 2016 Yılı Alaybeyi Höyük Kazısı" 26. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 19-20 Nisan 2017 Hatay*, Ankara, ss. 237-262.
- ERKMEN, M-ALTUNKAYNAK, G., 2019. "Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 Yılı Kazıları" 27. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 09-11 Nisan 2018 Antalya*, Ankara, ss. 171-188.
- IAN, H., 2005. "Figürünler Hakkında Düşünmek", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 7-10.
- İŞIKLI, M., 2006. "Erzurum Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Keramiği Üzerine Gözlemler" *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi, Sayı VII*, ss. 13-30, İzmir.
- İŞIKLI, M., 2007. "Erzurum Bölgesinden Karaz Kültürünün Başlangıcı: Son Dönem Araştırmalarının Genel Bir Değerlendirmesi" *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölüm Armağanı*: 325-350.
- İŞIKLI, M., 2011. Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Çok Bileşenli Bir Kültürün Analizi, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- İŞIKLI, M-ÇALKAYA, N-ERKMEN, M., 2014. "Erzurum Yöresi Karaz Kültürü Ocakları" *XVII TTK Kongresi, 15-17 Eylül 2014, 1. Cilt*, 131-154.
- İŞIKLI, M., 2015. "Geç Prehistorik Çağ'da Anadolu Yaylası'nda Ölüm: Kura-Aras Kültürü Ölü Gömme Uygulamaları Üzerine Gözlemler" *Ömer Özyiğit'e Armağan*, Ed.: A. Cenker-O. Emre, ss. 255-272.
- İŞIKLI, M. 2019. "Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ Tabakaları" *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss.139-182.
- İŞIKLI, M- ALTUNKAYNAK, G. Yayında: "Doğu Anadolu Yaylası'nda Savaş ve Şiddetin İzleri (Urartu'ya Kadar)" *Savaş ve Şiddet Sempozyumu, 17-18 Kasım 2022*, Ankara.

- KASAPOĞLU, H.-MERAL, K.-YAVUZ, E., 2019. “Doğu Anadolu Hellenistik Sorunsalına İlk Adım: Alaybeyi Nekropolü Hellenistik Verileri” *Karaz’dan Büyük İskender’e Erzurum Ovası’nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 275-332.
- KAVAK, S – ÇAKAN H. 2019 “Alaybeyi Höyük Arkeobotanik Çalışmaları” *Karaz’dan Büyük İskender’e Erzurum Ovası’nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 379-388.
- KIGURADZE, T.-SAGONA, A., 2003. “On the Origins of the Kura Araxes Cultural Complex” *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Cauc-asia and Beyond* Ed.: A.T. Smith and K.S Rubinson, Los Angeles, 28-94.
- KUSNAREVA, K. Kh., 1997. *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth on the Second Millenium BC* (Translate by H.N Michael) Philadelphia.
- KOŞAY, H.Z.- TURFAN, K., 1959. “Erzurum – Karaz Kazısı Raporu” *Belleten*, ss. 349-413
- KOŞAY, H. Z.-VARY, H., 1960. *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 24 Ankara.
- KOŞAY, H. Z.-VARY, H., 1967. *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961 Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 46 Fen Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No: 20* Ankara.
- PALUMBI, G., 2008. “Red and Black: Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus Cammunities in the Fourth and Third Millenium BC” *In Studi di Pesitoria Orientale, Vol 2* Sapienza Università di Roma.
- SAGONA, A., 1984. “The Caucasion Region in the Early Bronze Age Part 1-3” *BAR İnternational Series 214 iii* Oxford.
- SAGONA, A., 2014. “Rethinking the Kura-Araxes Genesis” *Paleorient*, vol 40.2/2014 23-46.
- SAGONA, A.- SAGONA, C., 2000. “Excavations at Sos Höyük 1998-2000 Fifth Preliminary Report” *Ancient Near Eastern Studies*, ss. 56 – 127.
- SEVİNDİ, C., 2019. “Alaybeyi Höyüğü (Erzurum-Aziziye) ve Çevresinin Mekânsal Özellikleri” *Karaz’dan Büyük İskender’e Erzurum Ovası’nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, Ed.: Gülşah Altunkaynak, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 33-65.
- ŞENYURT, S, Y., 2011. *Tasmator*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

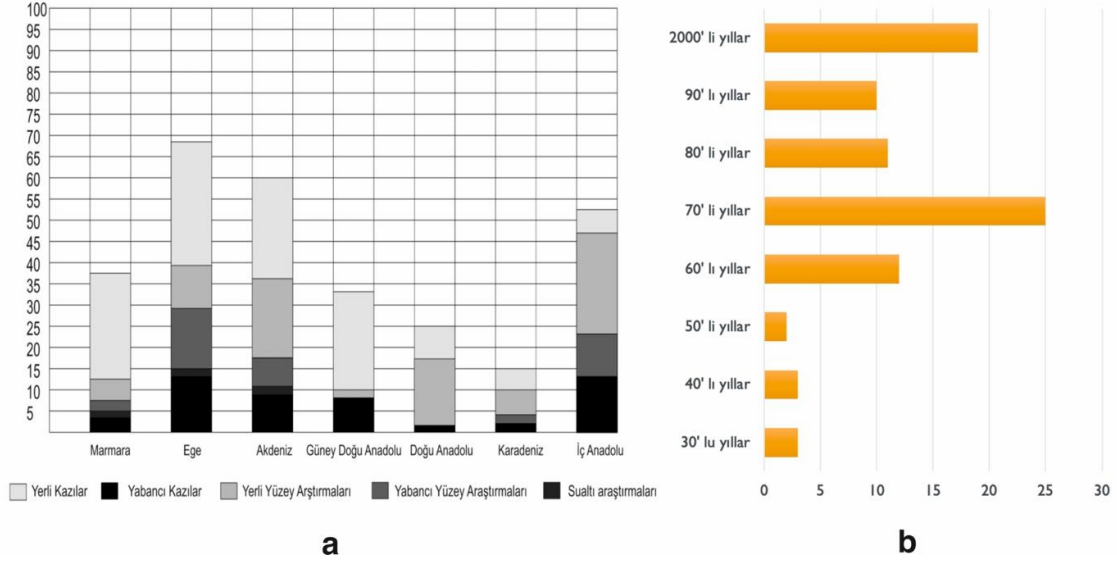
Ekler

Fig. 1 a) Ülkemizdeki arkeolojik araştırmaların bölgelere göre dağılımını gösteren tablo, b) Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kazıların yıllara göre dağılımını gösteren tablo

706

OANNES
5 (2)

Fig. 2 a-) Boru Hattı Projeleri kapsamında yapılan kurtarma kazıları, b-) Baraj Projeleri kapsamında yapılan kurtarma kazıları

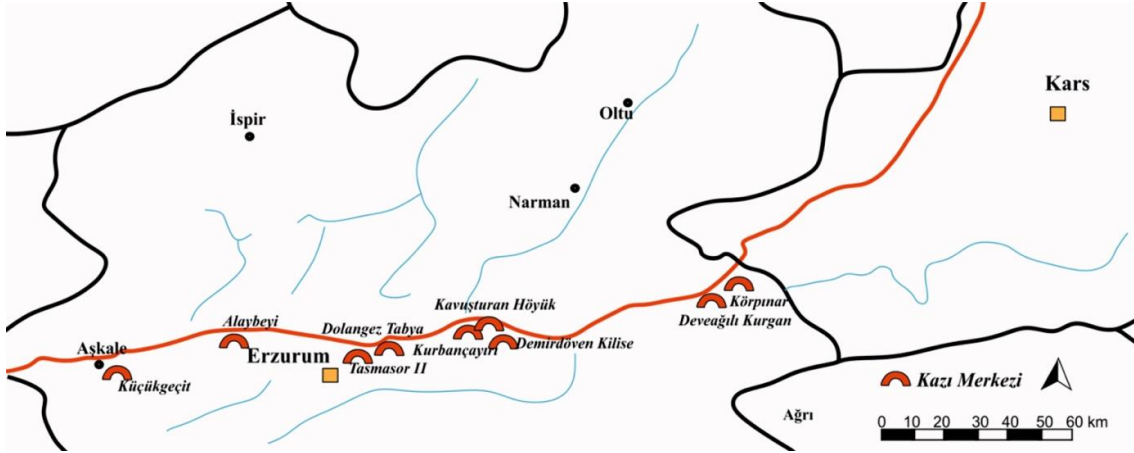

Fig. 3 TANAP Projesi kapsamında kazıları yapılan merkezler

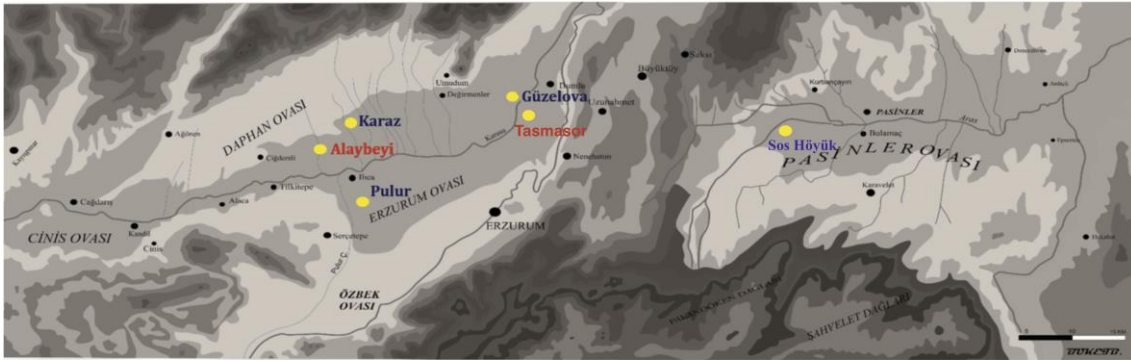

Fig. 4: Erzurum Ovası'ndaki Karaz merkezleri arasında Tasmasor II/Çayırtepe ve Alaybeyi Höyükleri'nin konumu

Fig. 5: Tasmasor II/Çayırtepe Höyük yerleşim alanı

Fig. 6: Tasmator II/Çayırtepe kazılan alanlar ve boru hattı güzergâhı

708

OANNES
5 (2)

Fig. 7: Tasmator II/Çayırtepe Karaz Seramiği Örnekleri

Fig. 8: Alaybeyi Höyük Kazılan Alan ve açmalar

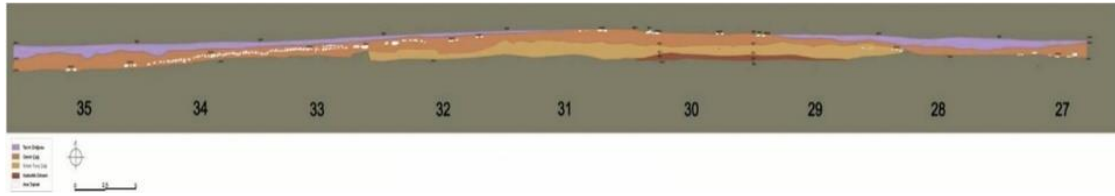

Fig. 9: Alaybeyi Höyük'te tabakalanma

Fig. 10: Alaybeyi Höyük Kalkolitik Dönem tabakasından kap formu

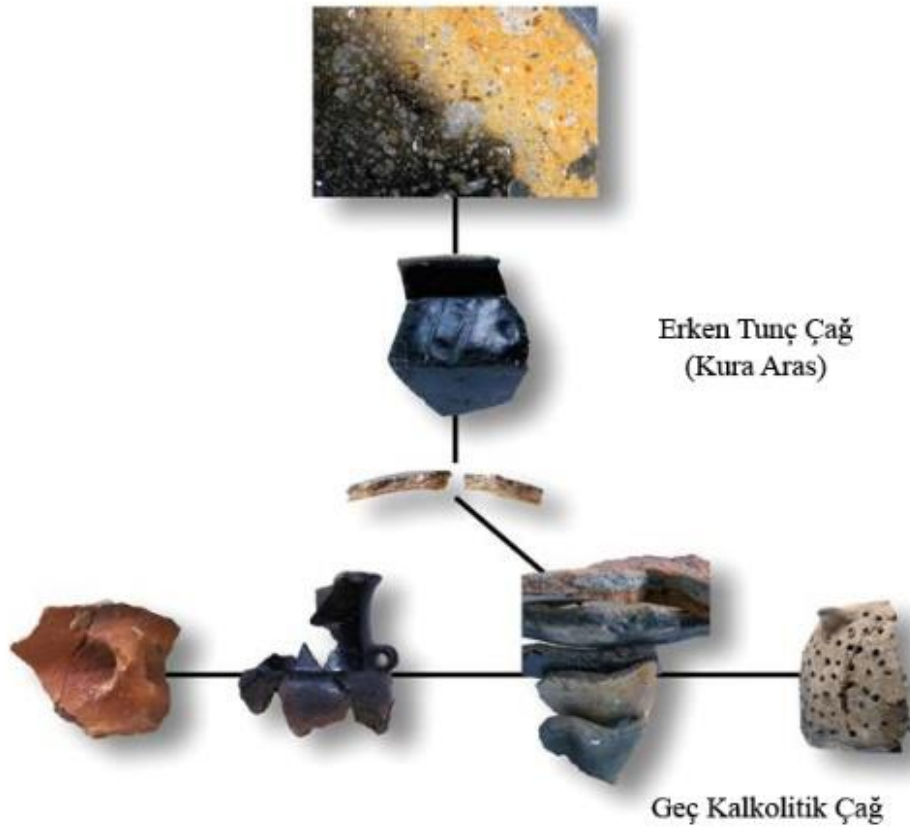

Fig. 11: Alaybeyi Höyük Kalkolitik Dönem ve Erken Tunç Çağ seramik örnekleri (Işıklı, 2019:149, Foto:5)

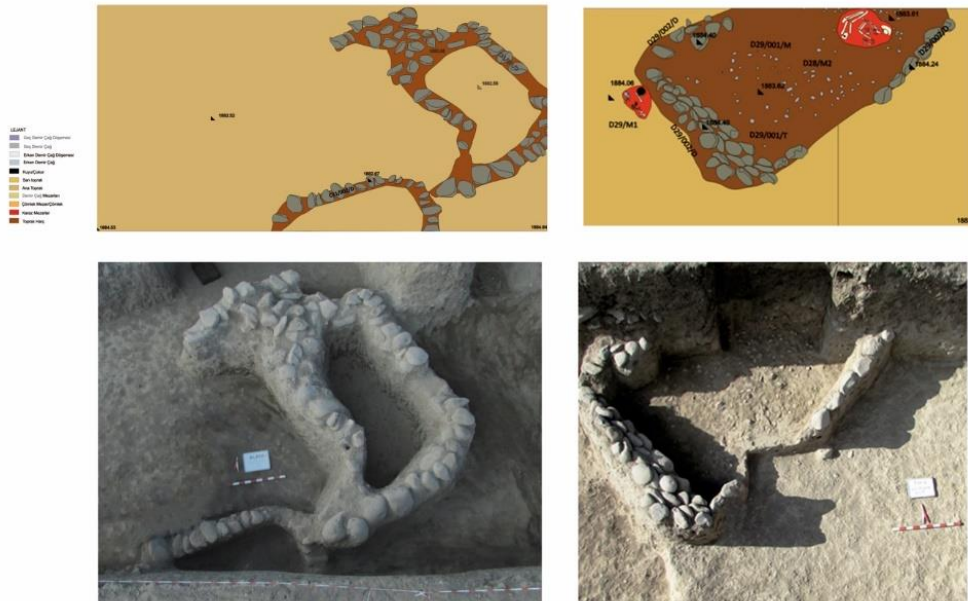

Fig. 12: Alaybeyi Höyük Erken Tunç Çağ tabakası mimari unsurları

Fig. 13: Alaybeyi Höyük Karaz Seramikleri

Fig. 14: Alaybeyi Höyük, tasvirli seramik parçası

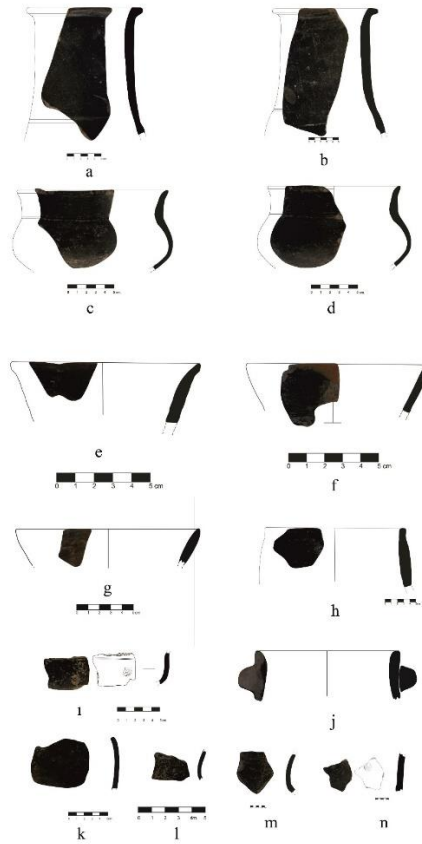

Fig.15: Alaybeyi Höyük Karaz Seramik Formları (Işıklı, 2019:172, Levha:4)

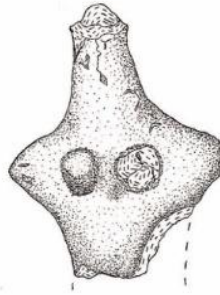

Fig.16: Alaybeyi Höyük Kadın Figürinleri

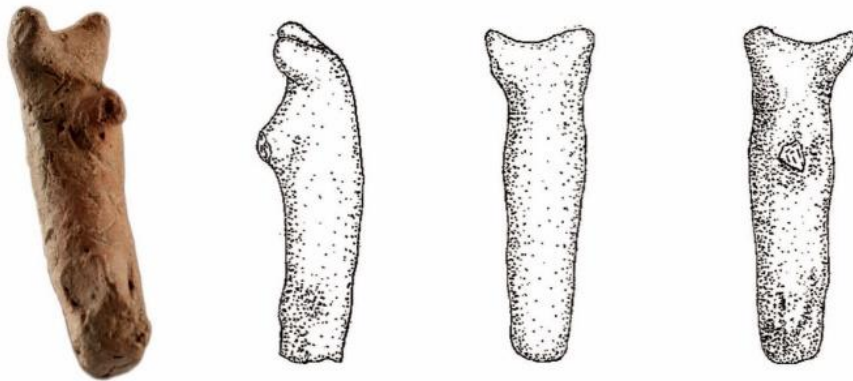

Fig.17: Alaybeyi Höyük Hayvan Figürini

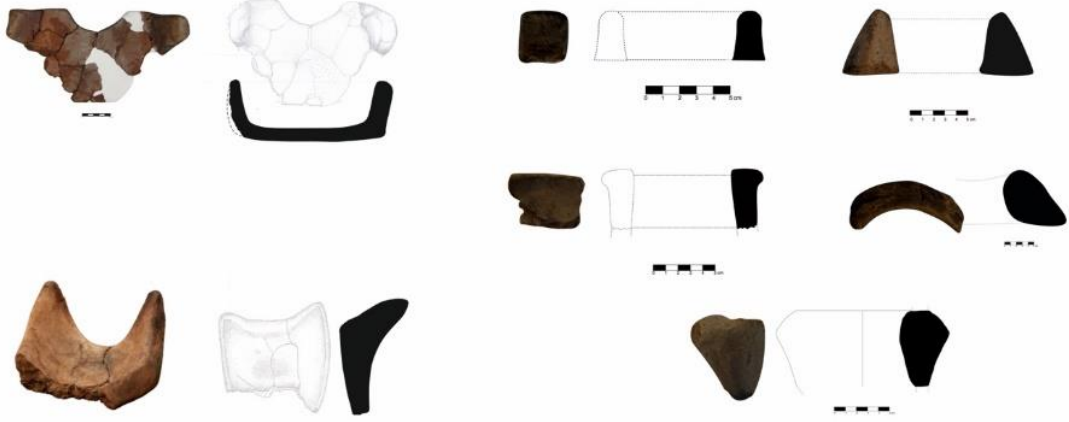

Fig. 18: Alaybeyi Höyük Ocak Örnekleri

Fig.19: Alaybeyi Höyük küçük buluntuları (Boncuk-ağırşak-kazıyıcı)

Fig. 20: Alaybeyi Höyük III. Bin Karaz Mezarları